

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Кафедра кримінального процесу, криміналістики та
експертології
Факультет № 6**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

Тема 4

**Доктрини криміналістичного забезпечення розслідування
економічних злочинів**

навчальної дисципліни «Сучасні доктрина криміналістики» вибіркового
компонент освітньої програми третього освітньо-наукового рівня
(доктора філософії) вищої освіти

081 Право

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.10.2023 № 9

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 18.10.2023 № 9

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 29.10.2023 № 9

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології протокол від 16.10.2023 року № 9

Розробник: професор кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету №6 ХНУВС, д.ю.н, проф.. Корж В.П.

Рецензенти:

1. професор кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, д.ю.н., професор Храмцов О.М.
2. професор кафедри криміналістики та судової експертології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, д.ю.н., професор Степанюк Р.Л.

План лекції

1. Криміналістична характеристика економічних злочинів, вчинених організованими групами
2. Типові слідчі ситуації, версії та планування початкового етапу розслідування.
3. Тактика окремих слідчих дій.
4. Використання спеціальних знань при розслідуванні економічних злочинів, вчинених організованими групами

Рекомендована література:

Основна

1. Корж В.П. Розслідування окремих видів злочинів-навчально-методичний посібник-Х.: хну імені В.Н.Каразіна, 2012.-508с.(серія»Бібліотека криміналіста»)
2. Корж В.П. Расследование организованной преступной деятельности в сфере экономики; Учебно-методическое пособие-Харьков .Кроссоурд. 2011-304с..4.Криміналістика
3. Корж В.П. Криміналістичний аналіз економічних злочинів, вчинених в умовах ринкового господарювання // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 1 (1) 2014 - с.46-54
4. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т.В. Варфоломєєва, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 504 с.
5. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. - К.: Кондор, 2005. - 588 с.

Текст лекції

У юридичній літературі є дискусійною проблема понятійного апарату економічних злочинів. Так, одні автори до злочинів у сфері економіки відносять всі посягання на власність, податкові, валютні, підприємницькі, митні злочину; інші економічні злочини визначають як передбачені кримінальним законом діяння, спрямовані на порушення відносин власності (майнові відносини) та існуючого порядку здійснення господарської діяльності; третій до злочинів у сфері економіки відносять злочини проти власності, у тому числі і корисливо-насильницького характеру, а також злочини в сфері економічної діяльності і злочини проти інтересів служби в комерційних та інших

організаціях. Остання точка зору, коли до злочинів у сфері економіки дослідники відносять всі злочини проти власності, у тому числі корисливо-майнового характеру: вимагання, грабіж або розбій, не безперечна. На наш погляд, злочину корисливо-майнового характеру у сфері відносин власності повинні належати до класу економічних злочинів, окрім крадіжки.

Ринкові засади господарювання суттєво вплинули на всі складові економічних відносин і зокрема, на відносини фінансово-економічні, які в цих умовах стали основними регуляторами виробничої, посередницької та інших видів підприємницької діяльності. У зв'язку з цим слід погодитися з точкою зору тих економістів, які вважають, що ринкові відносини - це насамперед відносини фінансово-економічні.

Системний підхід до дослідження проблеми розслідування злочинів економічної спрямованості дозволяє автору визначити ряд криміналістичних ознак економічних злочинів. Такими є:

- Спеціальний суб'єкт або суб'єктний склад злочину (ОЗГ, злочинна організація), який безпосередньо пов'язаний з предметом злочинного посягання у сфері економічних відносин. Це посадові особи, корумповані чиновники, матеріально-відповідальні особи, фінансово-бухгалтерські працівники, підприємці легального, тіньового виробництва, сфери послуг та інші працівники підприємств, організацій та установ, що належать до пріоритетних напрямів економіки;

- Спеціальний предмет злочинного посягання - це майно, майнові права та зобов'язання державних, комунальних підприємств, установ, організацій, віднесених до пріоритетних напрямів сфери економіки. Такими є: галузі промисловості (машинобудування, металургії, хімічна та ін.), Аграрно-промислова, паливно-енергетична сфери, зовнішньоекономічна діяльність, фінансово-кредитна, бюджетна системи, сфера приватизації, транспорт. Предметом злочинного посягання може бути рухоме майно: гроші, цінні папери, валютні цінності; майнові права та зобов'язання, або нерухоме - земельні та інші природні угіддя, будь-яке майно, розміщене на землі, пов'язане з нею (будівлі, споруди і т. д.);

- Кримінально-корупційна технологія економічного злочину - це сукупність дій, операцій, прийомів, корупційних схем, методів впливу, спрямованих на вибір сфери та предмета злочинного посягання, способу злочину, який включає кілька способів самостійних складів злочинів; планування, підготовку і вчинення злочинних акцій; приховування слідів злочинної діяльності; розробку способів легалізації злочинних доходів; корупційних схем, зв'язків, заходів забезпечення безпеки членам організованої групи при використанні легального і тіньового бізнесу у злочинній діяльності;

- Закономірна мета злочинної діяльності - отримання кримінальних доходів та їх легалізація. Організатори злочинного бізнесу використовують більш 60 способів легалізації кримінальних доходів;

- Негативні наслідки злочинного посягання для підприємств, установ, організацій, віднесених до пріоритетних напрямів економіки. Це реальні збитки, істотної шкоди та інші тяжкі наслідки (доведення підприємства до банкрутства, незаконна його приватизація).

Резюмуючи викладене, можна запропонувати новий підхід до визначення поняття економічних злочинів, скоєних в умовах ринкових відносин. Такими є злочини у сфері відносин власності, фінансово-економічної та службової діяльності, що здійснюються спеціальним суб'єктом або суб'єктним складом (організована група, злочинна організація) у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ і послуг на підприємствах, в установах, організаціях пріоритетних напрямків економіки з використанням в кримінально-корупційних технологій легального і тіньового бізнесу, або при здійсненні управлінського, фінансового, податкового, митного контролю посадовими особами державних органів.

2. Криміналістична класифікація економічних злочинів.

У літературі викладені різні точки зору на криміналістичну класифікацію економічних злочинів, її класифікаційні критерії. Одні дослідники проблеми економічних злочинів обмежуються рамками традиційних злочинів у сфері господарської діяльності, інші - розглядають криміналістичну класифікацію корисливих злочинів у сфері економіки, треті - вважають доцільним розглядати криміналістичну класифікацію економічних злочинів як

Криміналістична класифікація злочинів у сфері економічної діяльності, як і всяка класифікація, припускає диференціацію діянь на більші чи менші групи, виходячи з певного критерію. Поєднання кримінально-правових і криміналістичних критеріїв класифікації злочинів у методиці розслідування впливає з теоретичних положень методики. Вважаємо, що необхідно враховувати ще й кримінологічні критерії. Зокрема, деякі кримінологи при виборі основних критеріїв кримінологічної класифікації економічної організованої злочинності виходять з характеру, форм і причин злочинної діяльності або враховують ступінь організованості, масштаби злочинної діяльності, спеціалізацію в певних видах злочинного бізнесу, чисельний склад злочинних утворень.

Кримінально-правова класифікація злочинів - основоположна в будь-якій методиці розслідування. Без неї сукупність приватних криміналістичних методик втратила б ознаки системи, простежити зв'язки між методиками виявилось б неможливим через відсутність підстави їх угруповання, потрібна

була б розробка для кожної методики окремо того, що є спільного у їх виду або роду, порушилася б логічна послідовність адаптації за принципом від загального до окремого, а від окремого до особливого.

Разом з тим, кримінально-правових критеріїв для методики розслідування досліджуваних злочинів явно недостатньо. Криміналістична класифікація злочинів повинна базуватися на такого роду критерії, якими досягалося б ефективне застосування засобів, методів і прийомів криміналістики при розслідуванні окремих видів злочинів. На нашу думку, при розробці криміналістичної класифікації економічних злочинів, скоюваних ОЗУ, слід враховувати специфічні закономірності формування ОЗГ в структурі легальної та нелегальної господарської, фінансової, зовнішньоекономічної діяльності, владно-управлінських органів, у сфері торгівлі, приватизації, кримінально-корупційні технології економічних злочинів в ситуаціях, коли елементи способу підготовки, вчинення і приховування слідів зазначених злочинів становлять самостійні склади двох і більше злочинів; забезпечення безпеки організованої злочинної діяльності та її об'єктам за допомогою корупційних зв'язків з державними службовцями, а також слідчу практику.

Специфіка організованої злочинної діяльності організованих груп, (злочинних організацій, спільнот) в тому, що, здійснюючи злочинні посягання у державному і недержавному секторі економіки, вони для досягнення закономірною злочинної мети - отримання та легалізації злочинних доходів - скоюють, як правило, два і більше злочинних діяння. Наприклад, організована група з метою скоєння фінансового шахрайства створює ряд фіктивних фірм, через які згодом «проходить» легалізація злочинних доходів. У зазначеній ситуації розслідування підлягає: фінансове шахрайство, фіктивне підприємництво і легалізація злочинних доходів організованими групами, т. Е. Всі три самостійних складу злочинів. Вони взаємопов'язані і підпорядковані закономірною мети організованої групи - отримання та легалізації кримінальних доходів. У зв'язку з цим вважаємо, що характерною особливістю криміналістичної класифікації є виділення в ній не тільки груп, підгруп, видів, але і сукупності видів окремих економічних злочинів, скоюваних ОЗУ.

Об'єднання зазначених злочинів в окрему систему (клас) дозволить диференційовано підходити до формування нових методик розслідування економічних злочинів, скоюваних ОЗУ. Зокрема, видових, групових, підгрупових, комплексних методик. Вважаємо, що криміналістичні підстави класифікації економічних злочинів, скоюваних ОЗУ, повинні бути відповідно значущими і методично перспективними.

Виходячи із загальних положень криміналістичної класифікації злочинів, наших досліджень, оперативної, судово-слідчої практики, можна виділити

чотири групи злочинів, скоюваних ОЗУ на підприємствах, в організаціях, установи, що належать до пріоритетних напрямів економіки. Це сфери: фінансово-економічної діяльності; відносин власності; господарської діяльності; службової діяльності корумпованих посадових осіб державних органів. Зазначені групи слід поділити на підгрупи. У підгрупах ми виділяємо види і сукупність видів економічних злочинів, скоюваних ОЗУ, передбачених нормами КК. Резюмуючи викладене, вважаємо, що криміналістичну класифікацію злочинів, скоюваних ОЗУ у сферах економіки, слід розглядати як систему їх груп, підгруп, видів і сукупності видів окремих злочинів, які передбачені відповідними нормами КК України.

До першої групи належать злочини, що здійснюються ОПГ у сфері відносин власності. У зазначеній групі виділяються майнові злочини: привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; економічне шахрайство; фіктивне підприємництво та ін.

Друга група охоплює злочини, що здійснюються ОПГ у сфері фінансово-економічної діяльності. Їх можна поділити на сім підгруп:

1) злочинні посягання у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Це: економічна контрабанда; легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом за межами України; фіктивне підприємництво та ін. ;

2) злочинні посягання ОПГ у сфері функціонування і розвитку цінних паперів, фондового ринку: виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї; виготовлення, збут чи використання підроблених недержавних цінних паперів, розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску, фіктивне підприємництво та ін. ;

3) злочинні посягання у сфері фінансової діяльності. Зокрема, фінансове шахрайство; шахрайство з фінансовими ресурсами, ; привласнення кредитних коштів або заволодіння ними шляхом зловживання службовим становищем, незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення, комп'ютерне шахрайство, привласнення грошових коштів шляхом підробки пластикових платіжних документів, порушення порядку заняття підприємницькою діяльністю та діяльністю з надання послуг, фіктивне підприємництво та ін. ;

.;4) податкові злочини, що здійснюються ОЗУ, - ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, фіктивне підприємництво та ін;

5) легалізація (відмивання) злочинних доходів, фіктивне підприємництво та ін. ;

б) злочини, що вчинюються в бюджетній сфері, в т.ч. ОЗГ - привласнення, розтрата бюджетних, коштів або заволодіння ними шляхом зловживання службовим становищем; порушення законодавства про бюджетну систему; фінансове шахрайство з бюджетними кредитними коштами.

Третя група - це злочини, що вчинюються у сфері економічної діяльності, в т. ч. ОЗГ У ній слід виділити чотири підгрупи:

1) злочини, що вчинюються у сфері виробництва, - порушення порядку заняття господарською діяльністю, фіктивне банкрутство, фіктивне підприємництво та ін .;

2) злочини, що вчинюються з використанням незаконного (тіньового) виробництва, - незаконний випуск, зберігання, збут або транспортування з метою збуту тіньових підакцизних товарів; незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, придбаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок, фіктивне підприємництво та ін .;

3) злочини, що здійснюються у сфері приватизації. У їх числі: незаконна приватизація державного, комунального майна; незаконні дії щодо приватизаційних паперів, фіктивне підприємництво та ін .;

4) злочини, що здійснюються у сфері підприємницьких відносин, - розголошення комерційної таємниці, протидія законній підприємницькій діяльності; порушення порядку зайняття господарською діяльністю з надання фінансових послуг, фіктивне підприємництво та ін.

Четверта група - це злочини у сфері службової діяльності, що здійснюються організованими групами корумпованих службових осіб, т. б. організованими групами «білокомірцевих» злочинців. У зазначеній групі можна виділити чотири підгрупи корупційних злочинів:

1) злочини у сфері відносин власності, здійснюються організованими групами у складі корумпованих посадових осіб. Зокрема, це зловживання владою або службовим становищем, службове підроблення, з метою привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем;

2) злочини у сфері підприємництва, здійснюються організованими групами у складі корумпованих посадових осіб: зловживання владою або службовими повноваженнями, службового підроблення, отримання неправомірної винагороди за приховування:

- порушення порядку заняття господарською діяльністю з надання фінансових послуг;
- фіктивного підприємництва;
- незаконного виготовлення, зберігання, збуту підакцизних товарів

тіньового виробництва;

- доведення до банкрутства;

3) злочини у сфері фінансової діяльності, що здійснюються організованими групами у складі корумпованих посадових осіб. Це - зловживання владою або службовим становищем, службове підроблення, отримання хабарів за сприяння (чи прикриття):

- здійснення незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками, іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення;

- легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів;
- фінансовому шахрайству;

- незаконному отриманню, присвоєнню, розтрату бюджетних, кредитних коштів;

- незаконному виданню нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку;

4) злочини у сфері приватизації, здійснюються організованими групами корумпованих посадових осіб: зловживання владою або службовими повноваженнями, отримання хабарів при проведенні незаконної приватизації державного, комунального майна; службові підробки при вчиненні приватизації.

3.Криміналістична характеристика економічних злочинів та її основні структурні елементи.

Проблема криміналістичної характеристики злочинів у науці криміналістики стала розроблятися порівняно недавно, проте міцно увійшла в арсенал однією з фундаментальних наукових теорій криміналістики. Зазначена характеристика виникла в результаті розвитку загальних положень методики розслідування окремих видів злочинів і стала предметом дискусій, постійної уваги багатьох криміналістів, які досліджують проблеми методики розслідування злочинів.

Високий сучасний рівень теоретичних розробок зазначеної характеристики в цілому зблизив погляди більшості криміналістів на понятійний апарат. Як один з елементів понятійного апарату криміналістики криміналістична характеристика злочинів, що містить важливу інформацію для висунення слідчих версій, вибору найбільш продуманих напрямків, оптимальних методів розслідування і для вирішення багатьох тактико-методичних завдань, стала частиною криміналістичних знань про злочин. І як правильно відзначають багато авторів, під криміналістичною характеристикою слід розуміти відомості про типові ознаки певної категорії злочинів, аналіз яких

дозволить визначити методи, прийоми, засоби їх розкриття та розслідування. Безсумнівно відомості про криміналістично значущих сторонах окремих видів злочину (про спосіб, механізми, обстановці вчинення діяння) мають особливе значення для методики розслідування. Вони стали базовими для формування слідчих ситуацій, визначення вибору напрямку розслідування та її методів. Викладене свідчить про теоретичної та практичної важливості криміналістичної характеристики злочинів для науки і практики криміналістики. Вона є структурним елементом методики розслідування. Коригування та розробка нових методик нерозривно пов'язана з побудовою криміналістичної характеристики окремих видів злочинів, їх груп, підгруп. Вузлові поняття криміналістичної характеристики, як механізм і обстановка вчинення злочину, є чисто криміналістичними поняттями з усією специфікою в змісті. Та й взагалі елементи криміналістичної характеристики на відміну від елементів кримінально-правового складу злочину - це реально існуючі об'єкти, процеси реального світу з усіма притаманними їм закономірностями. Знання змісту елементів криміналістичної характеристики злочинів має важливе практичне значення для вирішення завдань розкриття, розслідування та попередження конкретних різновидів злочинів. У науковому аспекті, як зазначено в літературі, криміналістична характеристика злочинів є теоретичною категорією криміналістики. Вона містить систему даних про найбільш загальні ознаках виду злочинів, типових обстановці, способах, механізмі їх вчинення, інших обставин, що мають значення для розслідування. Основне призначення криміналістичної характеристики злочинів полягає в реалізації її даних в методиці розслідування. Її інформаційну базу становить послідовне накопичення даних, отриманих в результаті узагальнення судової та слідчої практики відповідного виду (роду) злочинів.

У практичному аспекті ця характеристика, будучи інформаційною базою процесу розслідування, сприяє правильному вибору слідчим найбільш оптимальних напрямів розслідування як в цілому, так і на окремих його етапах. Узагальнені дані про ознаки злочинів даного виду, їхня способах, обстановки вчинення діяння слідчий зіставляє з подією розслідуваного злочину і способом його вчинення і реалізує з урахуванням сформованої слідчої ситуації на початковому і наступних етапах розслідування при висуванні версій, визначенні методів, прийомів і засобів розслідування. Характерною особливістю криміналістичної характеристики, на нашу думку, є те, що вона включає не тільки інформацію, отриману на досудовому слідстві, а й первинну інформацію про ознаки злочину, отриману до порушення кримінальної справи, тобто в період її розгляду або проведення перевірочних дій. Початковий обсяг інформації про сліди-ознаках злочину, способах його вчинення, місце і час,

осіб, причетних до скоєння злочину, дозволяє розглядати цю інформацію як основу процесу пізнання злочину в період дослідчої перевірки. Дані криміналістичної характеристики є орієнтиром в організації перевірки первинної інформації про злочини і є основою для розробки загальних положень методики дослідчої перевірки.

У криміналістичній літературі викладені різні точки зору про структуру криміналістичної характеристики злочинів. Одні автори вважають, що у визначенні криміналістичної характеристики злочинів повинно міститися вичерпні кількість її елементів. На думку інших, зміст кожної криміналістичної характеристики не повинно вичерпуватися жорстким переліком її елементів. Незважаючи на певні відмінності більшість дослідників даної проблеми до основних елементів криміналістичної характеристики, які утворюють її структуру, відносять: відомості про типові способи злочинів даного виду і слідах-відображеннях, що виникають в результаті застосування цього способу в навколишньому середовищі; особистісних властивостей суб'єкта; обстановці вчинення злочинів даного виду. У літературі вказуються та інші структурні елементи характеристики. Зокрема, типовий механізм злочину, предмет злочинного посягання, особу потерпілого, наслідки злочинної діяльності (сліди, збиток), типові причини та умови, що сприяють вчиненню злочину. На нашу думку, зазначені елементи володіють точною специфікою, характеризують дану групу злочинів і можуть бути використані при створенні характеристик і розробки окремих методик розслідування злочинів.

В.П.Корж розглядає криміналістичну характеристику злочинів у сфері економіки як систему даних, одержуваних у результаті узагальнення слідчої та судової практики. про типові ознаки зазначених злочинів, що містяться (або відображених) у вигляді специфічних матеріальних та ідеальних слідів в кримінально-корупційних технологіях, способах економічних злочинів, в умовах і обстановці, в яких діяли злочинці, злочинні групи, члени організованої злочинної групи, характері та розмірі матеріальних збитків; знання та використання яких необхідно для виявлення, розкриття, розслідування та запобігання зазначених злочинів.

Відомості про елементи та їхні зв'язки складають зміст криміналістичної характеристики.

Виходячи з даних таких типових моделей, розробляються наукові рекомендації з розслідування злочинів. При розслідуванні конкретного економічного злочину, вихідна інформація по справі зіставляється з криміналістичною характеристикою зазначених злочинів для виявлення подібності і відмінностей між ними і, відповідно до цього, - більш цілеспрямованого ведення слідства, висування та версій, вибору слідчих дій,

тактичних комбінацій, тактичних прийомів розслідування.

Як свідчить практика, злочинці, члени організованої групи, незважаючи на конспірацію, використання легальних підприємницьких структур, офіційних фінансових, господарських операцій, на всіх етапах злочинної діяльності залишають матеріальні і ідеальні сліди. Виявлення цих слідів дозволяє встановити спосіб вчинення злочину. В.П.Корж вважає, що основними структурними елементами криміналістичної характеристики економічних злочинів є наступні:

- 1) характеристика предмета злочинного посягання;
  - 2) характеристика особи злочинця, суб'єктного складу: злочинної групи, організованої групи;
  - 3) кримінально-корупційна технологія економічного злочину, типові способи злочину;
  - 4) характеристика обстановки вчинення злочину;
  - 5.) матеріальні сліди та інші негативні наслідки злочину.
4. Документальні джерела інформації про вчинення економічного злочину.

Документальні джерела інформації про вчинення економічних злочинів утворюють певну систему, що дозволяє їх об'єднати підгрупи, підгрупи – в групи, визначити інформаційний зміст, місце знаходження. В. П. Корж розроблена класифікація документів, які використовуються суб'єктами підприємництва у сфері фінансово-економічної, господарської діяльності. В цих документах можна виявити сліди злочинної діяльності. Насамперед, це:

1. організаційно – правові документи;
2. засновницькі;
3. регламентуючі;
4. розпорядчі;
5. бухгалтерські облікові;
6. документи, які відображають фінансові операції;
7. цінні папери;
8. приватизаційні документи;
9. документи, які відображають виробничо-господарські операції;
10. договірні;
11. документи з обліку кадрів;
12. документи органів управління та контролю;
13. документи правоохоронних та правозастосовних органів;
14. електронні документи.

Варто зазначити, що бухгалтерські документи поділяються на: первинні, облікові, зведені, звітні, разові, накопичувальні, розпорядчі, виправдувальні,

зовнішні, внутрішні в т.ч. у електронному вигляді.